

ЛЕКСИЧНА МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ МОВ

© Юзвяк І., 2010

У статті розглянуто питання лексичної омонімії між неспорідненими мовами — українською та турецькою. На підставі структурно-семантичного аналізу українсько-турецьких омонімів, цей вид омонімії може бути кваліфікований як самостійне явище діалінгвальної лексико-семантичної системи.

Ключові слова: українська мова, турецька мова, міжмовна омонімія, неспоріднені мови, структурно-семантичний аналіз, лексико-семантична інтерференція.

The article analyses question of lexical homonymy between unrelated languages — Ukrainian and Turkish. On the base of structural-semantic analysis, this kind of homonymy can be qualified as a selfsufficient phenomenon of dialingual lexically-semantic system.

Keywords: Ukrainian language, Turkish language, interlingual homonymy, unrelated languages, structural-semantic analysis, lexically-semantic interference.

Наукове опрацювання проблеми міжмовної омонімії лексичних одиниць у споріднених і неспоріднених мовах має свою історію та певні перспективи вивчення. Сучасні дослідження засвідчують два підходи для вивчення міжмовної омонімії — перекладознавчий, пов'язаний з омонімією реалій під час перекладу з однієї мови на іншу (Й. Влчек, С. Влахов, С. Флорін, та інші) й контрастивний, в основі якого — зіставлення лексичних корелятивів у двох мовах, як споріднених, так і генетично віддалених, а також виявлення наслідків контактування мов, лексичних запозичень (В. Акуленко, Л. Бублейник, М. Кочерган, В. Манакін, А. Супрун та ін). Незважаючи на те, що теорію міжмовної омонімії у слов'янських мовах, причини та джерела виникнення цього явища, принципи класифікації у плані як форми, так і змісту розвивали Р. Будагов, К. Готліб, В. Муравйов, проте не визначено змісту термінологічних понять та критеріїв розмежування суміжних категорій. Тому метою дослідження є спроба теоретичного опрацювання явища українсько-турецької омонімії, а також структурно-семантичний аналіз українсько-турецьких омонімів.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглянуто проблему українсько-турецької омонімії, уперше міжмовні омоніми охарактеризовано у плані вираження (звучання) і семантичної структури.

Огляд теоретичних джерел із проблеми міжмовної омонімії в сучасному мовознавстві засвідчує, що існують значні розходження в поглядах науковців — від визнання до повного заперечення цієї лексичної категорії. Неоднаковий міст вкладають й у саме поняття міжмовної омонімії. Згідно з найпоширенішою у східнослов'янському мовознавстві традицією (праці М. Кочергана, Н. В. Заславської, А. Є. Супруна, І. С. Ровдо) міжмовними омонімами вважають ті одиниці, що повністю збігаються або є подібними за формою вираження, але мають відмінні сигніфікати і розглядаються на перетині синхронного та діахронічного зрізів.

В українському мовознавстві термін *міжмовна омонімія* відстоює, зокрема, М. Кочерган. Обґрунтовуючи назву «Словника російсько-українських міжмовних омонімів», учений стверджує, що «у мові білінгва або полілінгва різномовні слова, які збігаються за формою, але відрізняються за змістом, здобувають однаковий статус, як і внутрішньомовні омоніми» [4, с. 93].

Як зазначає більшість дослідників, основна (і найважливіша) частина міжмовної омонімії існує на лексичному рівні — у категорії міжмовних лексичних омонімів.

Виділяють два способи пояснення причин появи міжмовних омонімів:

- окаяональний збіг звучання в мовах, які не контактують;
- збіги невипадкові, зумовлені змінами в семантиці генетично близьких однокоренових слів.

Природно, що між спорідненими та близькоспорідненими мовами міжмовних омонімів більше, ніж у мовах з віддаленою спорідненістю. Навіть більше, між словами споріднених мов можуть виникати цілі ряди міжмовних омонімів чи міжмовних паронімів як наслідок неоднакового розвитку значень спільних за походженням слів (наприклад, пор. укр. **булка** — *хліб*, болг. **булка** — *наречена*) [3, с. 18]. Або укр. **злодій** — *той, хто краде*, рос. **злодей** — *той, хто чинить злочин*, польськ. **złodziej** — *злодій*.

Зважаючи на зазначене раніше, дослідник М.Фалькович стверджує, що «розрізнення в семантиці формально близьких міжмовних споріднених еквівалентів (чи близькоспоріднених) мов — це прояв асиметричних відношень в їхній лексико-семантичній системі» [8, с. 83]. Це ґрунтується на тому, що більшість формально міжмовних відповідностей становлять однокореневі генетичні споріднені слова, але вони характеризується повними або частковими розходженнями в семантиці.

В україністиці сформувалася власна школа дослідників міжмовної омонімії. Заслугують на увагу дослідження російсько-української (Н. В. Заславська), українсько-польської (М. А. Беднаж) та українсько-чеської (О. Л. Паламарчук, Л. Ю. Кіцила) — міжмовної лексичної омонімії різних лексико-граматичних розрядів з погляду їх походження та функціонування. Отож загальнотеоретичні засади, джерела і причини виникнення явища міжмовної омонімії близькоспоріднених мов з урахуванням їхньої частиномовної належності та формально-семантичної сертифікації вже відомі, натомість, коли явище міжмовної омонімії неспоріднених мов є малодослідженим. Вважаємо за доцільне розглянути теоретичні напрацювання про омонімію між неспорідненими мовами в тюркології.

Так, турецький мовознавець Мехмет Айгюн у праці «Німецько-турецька омонімія та її функціонування» досліджує омоніми турецької та німецької мов. У поле зору мовознавця потрапляють турецько-німецькі омофони. Дослідження охоплює 83 лексеми. Треба зазначити, що дослідник розглядає ці омонімні одиниці як самостійні слова: **nur** — у німецькій мові використовують як прислівник та сполучник, у турецькій мові це слово функціонує лише як іменник. У німецькій мові як прислівник це слово вживають у значенні «*лише, самотньо*», а як сполучник у значенні «*але, однак*». Проте в турецькій мові, зазначає Мехмет Айгюн «частиномовна належність цього слова є лише іменник і означає воно «*світло, сяйво, блиск, промінь*». [9, с. 66].

Крім того, автор відзначає частиномовну приналежність лексеми та розкриває її функціонування в контексті. Як зауважив мовознавець, «лексеми порівнюваних мов переважно належать до різних частин мови, але більшість із них це іменники, рідше прикметники, прислівники та дієслова» [9, с. 61]. Дослідник вказує на граматичну невідповідність порівнюваних омонімів: так, наприклад, у німецькій мові коренева морфема у складі дієслова «**darstellen**» має значення «*показувати, оживляти, представляти, розповідати, складати; виражати*» в турецькій мові — лексема **dar** — функціонує у значенні прикметника «*недостатній, вузький, нервовий*» і як прислівник «*ледве-ледве, тільки, лишень*» [9, с. 59].

Явище українсько-турецької омонімії як вияву омонімії неспоріднених мов є новим та цікавим дослідженням диференціацій у генетичному і функційно-семантичному аспектах досліджуваних мов.

У процесі дослідження виявлено 90 пар міжмовних омонімів, що є показовим результатом для неспоріднених мов. Варто додати, що під час добору та систематизації матеріалу як джерельну базу використано лише три двомовні перекладні словники. Однак відомо, що словниковий запас однієї та другої мов поповнюється з кожним днем, тому таких омонімних пар може виникнути значно більше. У доборі лексичного матеріалу використано лише перекладні словники, приміром термінологічні не використовувалися.

Основним принципом відбору лексем був збіг початкової форми слів, хоч існує значно більше слів, що збігаються в одному з відмінків.

* функціонування — *ред.*

В основі поділу українсько-турецьких омонімів лежать різноманітні принципи та категорії, за якими в окремих семасіологічних дослідженнях виокремлюють, «з одного боку, гетерогенні та гомогенні омоніми з певними підтипами (повні або часткові) — у плані змісту, а з іншого — омпари за ознакою формальної варіативності. Так в основу розрізнення гетерогенних і гомогенних омонімічних утворень покладено ознаку зовнішньої форми їхнього вираження» [1, с. 6].

З погляду формального вираження міжмовні омоніми на синхронному зрізі утворюють кілька підтипів (груп), розбіжності між якими зумовлені фонемними, звуковими та структурно-морфологічними кореляціями в українській та турецькій мовах. Це такі основні групи:

- міжмовні омоніми, які повністю збігаються за формою вираження:

укр. **бал** – великий вечір з танцями — тур. **bal** вживається у значенні українського слова *мед*: густа солодка маса, яку бджоли виробляють із нектару квітів; укр. **баян** – велика вдосконалена гармонія із складною системою ладів — тур. **баян** – жінка, що за зовнішніми ознаками належить до привілейованих верств населення.

- міжмовні омоніми зі звуковими відмінностями (різний наголос):

укр. **ба'ба I** — мати батька або матері, **II** — стара за віком жінка; тур. **baba'** — батько стосовно своїх дітей, але тут є розрізнення в наголосі, в українській мові цей іменник має наголос на першому складі, а в турецькій мові — на другому; укр. **бала'да** — віршований твір на героїчну, легендарну або казкову тему — тур. **balada'** виступає в значенні курча — пташка курки, тут наголос в українському слові стоїть на другому складі, а в турецькій мові на третьому; укр. **че'рез** позначає простір внаслідок якого розміщується що-небудь — тур. **çerez** [чере'з] функціонує у значенні десерт — солодка страва, фрукти, компоти і т. ін., яку подають наприкінці обіду.

- міжмовні омоніми з графічно-фонетичними розбіжностями:

укр. **колючка** — будь-що, що має госте вістря» — тур. **kuluçka** [кулучка] курка, яка висиджує яйця або доглядає за курчатами (укр. голосний звук «о» в ненаголошеній позиції відповідає турецькому «у», а укр. звук «ю» відповідає теж турецькому «у»); укр. **будяк** «колюча трав'яниста рослина» — тур. **budak** вживаємо у значенні гілка — невеликий боковий відросток, пагін дерева, чагарника або трав'янистої рослини.

Аналіз лексикографічних і текстових матеріалів показав, що українсько-турецькі міжмовні омоніми, для яких характерні повні розбіжності семантичної структури, спричиняють лексико-семантичну інтерференцію. Нерозрізнення в мовленні таких лексем призводить до порушення змісту висловлювання або його двозначності: укр. **бардак** — хаос, бордель, тур. **bardak** — склянка; укр. **імла** — повітря густо насичене водяною парою, туман, тур. **imla** — диктант, укр. **лана** — 1. Стопа, нога тварини. // порівн., перен., зневажл. рука або нога тварини (звичайно велика, незграбна), тур. **lara** — каша, укр. **кабан** — 1. Самець свині. 2. Дика свиня, вепр, тур. **kaban** — куртка, укр. **кум** — 1. Хрещений батько стосовно до батьків хрещеника і хрещено матері. 2. Приятель у звертанні, укр. **кавун** — 1. Баитанна сланка рослина з великими їстівними плодами. 2. Круглий плід цієї рослини з солодкою червоною серединою, тур. **kavun** — диня, тур. **kum** — пісок, укр. **кулак** — стиснуті пальці, тур. **kulak** — вухо, укр. **рух** — процес розвитку, внаслідок якого відбувається зміна якості предмета, явища, тур. **ruh** — душа, тобто внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями, укр. **сон** — стан спокою організму людини і тварини, тур. **son** — кінець, останній, укр. **хата** — сільський одноповерховий житловий будинок, тур. **hata** — помилка, укр. **шуруп** — кріпильний гвинт, тур. **şurup** — сироп, укр. **язик** — рухомий орган мовлення, тур. **yazik** — шкода, жаль з приводу чогось та багато інших.

За результатами дослідження, міжмовне омонімічне зіткнення української та турецької мов відбувається найчастіше в розрядах іменників, рідше — прикметників, прислівників, вигуків. Звичайно, для осіб, які володіють основами іншої мови, будуть виникати хибні ототожнення лише у сфері однакових частин мови: так, іменники асоціюються лише з іменниками, прикметники з прикметниками тощо. Розбіжності в омонімічних парах можуть бути у поняттєвому змісті, реаліях і лексичній співвіднесеності; на практиці всі ці типи розбіжностей нерідко переплітаються.

Отже, на підставі формального та семантичного критеріїв, українсько-турецька омонімія може бути кваліфікована як самостійне явище діалінгвальної лексико-семантичної системи, яка

відображає подекуди контактування мов на певному синхронному зрізі, здебільшого — випадковий збіг. Основними виявами гетерогенних міжмовних омонімів є звукове зближення слів, омофонія. Поява гомогенних омонімів зумовлена різними напрямками та процесами семантичної деривації ЛСВ (розширення або звуження значення, специфіка функційно-стилістичних особливостей). Цей тип омонімії здебільшого і провокує інтерференційні явища, що позначаються на всіх групах лексики, передусім тих, які функціують на синхронному зрізі.

Перспектива дослідження полягає в тому, що міжмовні омоніми потребують різнопланового вивчення, враховуючи семасіологічний, ономасіологічний аспекти зіставлення та системно-структурну характеристику цих одиниць, і як правильно визначити місце слова в лексико-семантичній системі конкретної мови. На нашу думку, потребує ретельного дослідження генетичний, фонетико-артикуляційний, морфемний та семантичний аспекти українсько-турецької омонімії.

1. Беднаж М. А. Польсько-українська міжмовна омонімія: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філ. наук / М. А. Беднаж. — К., 2000. 2. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Т. Бусел] — К., 2004. — 1736 с. 3. Зинкевич А. В. Учебный болгарско-русский словарь ложных лексических параллелей / А. В. Зинкевич. — Минск, 2001. — 41 с. 4. Кочерган М. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов. / М. Кочерган. — К., 1997. — 400 с. 5. Турецко-русский и русско-турецкий словарь / [уклад. Т. Е. Рибальченко]. — М., 2005. — 694 с. 6. Турецко-русский словарь / [уклад. А. А. Баскаков, Н. П. Голубева, Л. А. Комилева та ін.]. — М., 1977. 7. Турецько-український і українсько-турецький словник / [уклад. Омер Дерменджі]. — К., 2000. 8. Фалькович М. М. К вопросу об омонимии и полисемии / М. М. Фалькович // Вопросы языкознания. — 1960. — № 5. — С. 85–88. 9. Aygün Mehmet. Almanca ve türkçe'deki sesteş kelimeler ve bu kelimelerin her iki dildeki karşılıkları ve fonksiyonları / Mehmet Aygün // Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. — Konya, 2007. — № 17. — S. 53–71.